

УДК 37(092)(477"1823/1901"(043.5)

Шумейко З. Є.,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів

ІДЕЇ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ МАТВІЯ НОМИСА: ДЖЕРЕЛА І ПРИНЦИПИ

Автор статті аналізує ідеї правового виховання у творчій спадщині Матвія Номиса. З цією метою Шумейко З. Є. досліджує паремійний фонд збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше» Матвія Номиса, а на його основі визначає особливості правового виховання українців. Автор доходить висновку, що джерелами правових поглядів Матвія Номиса були звичаєве право українського народу і традиції вітчизняного судочинства від давньоруського періоду до середини XIX століття. Ідеї правового виховання українського народу Матвій Номис сформулював у контексті народної педагогіки, на основі принципів етнопедагогіки.

Ключові слова: *правове виховання, паремії, збірка, принципи, джерела, Матвій Номис.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі державотворення в різних сферах суспільного життя відбуваються реформаційні процеси, які актуалізують необхідність дослідження досвіду попередніх століть, а також творчої спадщини видатних діячів минулого у відповідній галузі чи дотичних до неї. Однією з таких сфер є юриспруденція, яка на сьогодні перебуває в центрі уваги громадськості і зазнає суттєвих трансформацій під впливом внутрішньо- і зовнішньополітичних факторів. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування правової свідомості населення, яке має здійснюватися на основі кращих традицій попередніх століть. Досвід та ідеї правового виховання українського народу знайшли відображення в публіцистичних, науково-популярних, мемуарних творах вітчизняних діячів минулого. Отже, на часі вивчення творчого доробку видатних персоналій попередніх століть з метою використання їхніх ідей в умовах сьогодення. У вказаному контексті особливого значення набуває дослідження концепції правового виховання у творчій спадщині Матвія Номиса (1823–1901), українського фольклориста, етнографа, педагога, письменника, громадського діяча, мовознавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення джерел і літератури з проблеми дослідження дало підстави для висновку, що до сьогодні ідеї правового виховання у творчості Матвія Номиса не стали предметом наукового дослідження. У центрі уваги дослідників в основному перебувала етнографічна й фольклористична спадщина митця, який є автором низки етнографічних оповідань, а також упорядником збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше» [5]. Її вивчення започаткували в к. ХІХ – на поч. ХХ ст. Возняк М., Грушевський М., Єфремов С., Франко І. У другій половині ХХ ст. окремі аспекти наукової, педагогічної і громадської діяльності Матвія Номиса перебували в центрі уваги Ванцака Б., Лимар А., Одарченка П., Пазяка М., Самойленка Г., Шевельова Ю. Проте вони зосереджували свою увагу в основному на проблемі збирання, упорядкування й видання збірки, не здійснюючи комплексного аналізу ідейного змісту паремій.

Метою статті є дослідження особливостей правового виховання українського народу в педагогічній спадщині Матвія Номиса.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави для висновку, що правове виховання – це виховна діяльність сім'ї, навчальних закладів, інших державних і суспільних інституцій, спрямована на формування в молоді правової свідомості, системи знань із юриспруденції, навичок і звичок законслухняності. Упродовж багатьох століть правове виховання українців базувалося на ідеї, що усвідомлення людиною правил співжиття в соціумі і вимог законодавчих актів, її законслухняність і норми поведінки формуються під впливом спеціальних виховних заходів, у процесі самовиховання, а також різноманітних видів діяльності. Принципи, форми, методи і засоби правового виховання українського народу знайшли своє відображення не лише в законодавчій і нормативно-правовій базі, а і в низці різноманітних за стилем і жанром пам'яток, авторами яких були громадські діячі й митці, особливе місце серед яких посідає Матвій Номис.

Вважаємо, що концепція правового виховання, сформульована у творчій спадщині Матвія Номиса, має два джерела – це звичаєве право і традиції вітчизняного судочинства. Як зазначає Мі-

хеєва В. В., звичаєве право є прадавньою формою права, норми якого зафіксовано в звичаях, що усно передаються від покоління до покоління. Звичаєве право історично передре писаним законам, подібно до того, як юридичний звичай як правова норма передре закону загалом [3, с. 54].

Звичаєве право було історично найбільш раннім проявом правових відносин, панівною і єдиною формою права на нижчих щаблях розвитку суспільства. Саме на основі звичаєвого права базувалися соціальні відносини й сімейне життя українського народу упродовж століть. Реалізувалися норми звичаєвого права через різноманітні методи й засоби народного виховання – усну народну творчість, особистий приклад представників старшого покоління, заохочення і покарання, ігрову і трудову діяльність. У процесі виховання молодого покоління відбувалося формування життєвих орієнтацій, передавання цінного життєвого досвіду, отриманого у процесі побутового життя народу. Як стверджують дослідники, шанобливе ставлення до старших, відповідальність за доручену справу, гостинність, щедрість, працьовитість, взаємодопомога є одними з найбільш давніх традицій, що склалися в Україні [1, с. 109].

Традиції вітчизняного судочинства формувалися з давньоруського періоду й були зафіксовані в низці документів, першим із яких стала збірка законодавчих актів «Руська правда» (XI ст.), яка регулювала соціальні й економічні відносини в умовах формування приватної власності, визначала права й обов'язки відповідно до суспільної стратифікації. Ці закони діяли упродовж кількох наступних століть. Правила суспільної поведінки й окремі юридичні норми були зафіксовані також у «Повчанні» Володимира Мономаха і «Слові про закон і благодать» Митрополита Іларіона.

У польсько-литовський період принципи і норми давньоруських законів набули подальшого розвитку в литовських статутах (1529, 1566, 1588 рр.), які діяли в Україні до XVIII ст. Зasadничими положеннями статутів були такі: принцип особистої відповідальності й рівності усіх перед законом, особиста недоторканість людини, захист її юридичних прав.

У процесі формування правової свідомості українського народу велику роль відіграли погляди провідних представників вітчиз-

няної мистецької і наукової думки – Вишенського І., Сковороди Г., Котляревського І., Квітки-Основ'яненка Г., Максимовича М., які відстоювали ідеї соціальної й майнової рівності; захисту громадянських прав; відповідальності за свої дії і рівності всіх перед законом незалежно від походження й суспільно-правового стану; необхідність формування правової свідомості народу.

Аналіз статутів вищих навчальних закладів, шкільних програм засвідчив, що на початок XIX ст. у навчальний процес було введено основи правознавства, які викладались у взаємозв'язках із життям.

Отже, як зазначає Стаканков А. [4, с. 191], на другу половину XIX ст. (період формування світоглядної концепції Матвія Номиса – З.Ш.) було нагромаджено ґрунтовну базу ідей правового виховання, проте наукові засади все ще не були розроблені. Активізація досліджень у зазначеному напрямі спостерігається в другій половині XIX ст. – на початку XX ст., у контексті загальних реформаційних процесів 1860-х років у Російській імперії; одним із основних напрямів яких була реформа судової системи. У цей період до форм, методів і засобів правового виховання зверталися провідні діячі науки й освіти (Ушинський К., Пирогов М., Стоюнін В., Духнович О.), важливе місце серед них займає і Матвій Номис. Він відомий насамперед як письменник, художні твори якого були позначені впливом романтизму, а отже, передбачали виразний етнографізм, звернення до фольклору, відтворення ідилічного життя простих українських селян. Серед основних творів митця – «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Тітка Настя», етнографічні розвідки.

Вершиною його діяльності в галузі фольклористики вважається збірка «Українські приказки, прислів'я і таке інше» [5], виданню якої передувала ґрунтовна робота цілого колективу етнографів і пареміографів, які займалися збиранням і систематизацією паремій. Підготовка матеріалів до друку завершилась на кінець 1863 р., а наприкінці січня 1864 р. Матвій Номис оголосив у періодичних виданнях про відкриття передплати на збірку, яку він видав у тому ж році.

До збірки «Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядкованої і виданої Матвієм Номисом, увійшло близько 15000 паремій і 505 загадок. Усі прислів'я і приказки упорядник розпо-

ділив на двадцять розділів: вірування; природа, пори року; історичне минуле; сила і воля людини; соціальні відносини, доля, лихо; моральні вади; людська вдача; скупість і щедрість; розум, дуροщі; правда, брехня; «багато» – «трохи»; здоров'я, хвороби, смерть; кохання, одруження; сусіди, куми; «своє»–«чуже»; гос-подарська діяльність; лінощі; зовнішній вигляд; побажання, спів, танці [5, с. 18]. Аналіз кожного розділу збірки дає можливість сформулювати відповідні висновки щодо того чи іншого явища, виробити концепцію народної моралі, схарактеризувати духовну культуру українського народу.

У процесі дослідження ми спираємося на визначення Лановик М. і З., які зазначають, що паремії є найкоротшим жанром, який в образній формі відтворює найістотніші явища і реалії дійсності: прислів'я, приказки та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, прокльони, порівняння, прикмети, каламбури, гості. Це словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як усталені формули, образні кліше [2].

Історія розвитку вказаних жанрів засвідчує, що вони виникали під впливом різних суспільних явищ і використовувалися відповідно до правил народного життя і вікових періодів життя людини. На думку Болбаса В., основна функція усної народної творчості полягає у встановленні зв'язку між теперішнім, минулим і майбутнім, переданні своїх здобутків у спадок майбутнім поколінням, узагальненні і презентації накопиченого конкретним етносом педагогічного і соціокультурного досвіду [1, с. 108]. Отже, прислів'я і приказки є узагальненою пам'яттю людей, висновками з життєвого досвіду, які дають змогу сформулювати погляди на етику, мораль, релігію, історичні й політичні події.

На основі аналізу прислів'їв в приказок зі збірки Матвія Номиса можна сформулювати концепцію народного виховання українського народу за окремими напрямками, зокрема: родинним, соціальним, трудовим, фізичним, моральним, естетичним.

У процесі дослідження ми дійшли висновку, що одним із аспектів соціального виховання є правове виховання, яке полягало в ознайомленні дитини з нормами і звичаями громадського життя, було спрямоване на виховання майбутнього члена громади.

Зазначимо, що українське село, його громада було особливим світом зі своїми давніми традиціями, звичаєвим правом. Тут існували традиції, норми поведінки, які поширювалися на всіх членів громади і передавалися наступним поколінням. Одним із найбільш дієвих факторів впливу громади на особистість молодої людини була боязнь неслави, людського осуду, які виступали основним покаранням за будь-яку провину. Думка, що про негідний вчинок знатимуть усі, була стримувальним фактором для будь-якого члена громади. Отже, формування норм і правил поведінки здійснювалося насамперед через навіювання, настанови, заохочення, осуд, застереження. Описаним шляхом діти набували життєвого досвіду, знань, наслідували стереотипні уявлення і цінності етносу.

Болбас В. зазначає, що провідними методами народного виховання були методи заохочення й нагороди (як духовної, так і матеріальної), а також осуду і покарання [1, с. 111]. Реалізовувалося це різними шляхами: через формування суспільної думки, оцінку, випробування, змагання, фізичні покарання, попередження, погрози, залякування. З цією метою використовуються прикмети і повір'я, забавлянки, потішки, забобони, віншування, вітання, тости, благословення, докір, клятву, прокляття, які впливали на емоційно-чуттєву сферу молодого покоління і таким чином стимулювали активність.

Оскільки упродовж століть усі суперечки вирішувалися на основі звичаєвого права, то блок паремій, присвячений судочинству сформувався пізніше від інших [5, с. 336–340]. Проаналізовані зразки усної народної творчості послідовно відображають погляди народу на закон, правосуддя, служителів права, одвічне прагнення українців до справедливості, високий ступінь моралі, велику відповідальність українця за кожну справу, особливо за злочин.

Дослідник цього питання Юськів Б. зазначав, що правова свідомість українців відзначається розсудливістю, законслухняністю, толерантністю, взаємоповагою [6, с. 520]. Аналіз ідей морального, соціального й релігійного виховання українського народу дає підстави для висновку, що український народ завжди був прихильником компромісів і мирного розв'язання конфлік-

тів, без застосування фізичної сили. Уважалось, що покора і здатність йти на компроміс допоможуть розв'язати всі суперечки: «Огня огнем не потушиш, а шукай води», «Покора стіну проби-ває» [5, с. 181]. Народна мудрість засуджувала ініціаторів бійок, закликала усі суперечки розв'язувати спокійно й мирно, не фізичними методами, а словом: «Язиком що хоч роби, а рукам волі не давай», «Очима їж, а рукам зась» [5, с. 181]. Зазначені паремії підтверджують думку, що в національному характері українців були відсутні такі риси, як імпульсивність та агресивність.

Водночас у зразках усної народної творчості висловлюється заклик не поспішати в розв'язанні спірних питань, щоб не допустити помилки: «Суд сквапливий рідко буває справедливий». Узагальнюючи ідеї, закладені в проаналізованих прислів'ях і приказках, можемо дійти висновку, що народна мудрість виробила такі основні поради в цій сфері: треба уникати судових розглядів («Бодай ніхто добрий не дїждав позиватися» [5, с. 337]); особливу роль має зізнання і каяття, адже усвідомлена провина – це шлях до Божого і людського прощення («За призначення Бог прощає», «Як признався – розквітався» [5, с. 338]); закон не завжди для всіх рівний, а це суперечить принципу рівності всіх перед законом; для успішного розв'язання судової справи треба дати хабара («Заваривши кашу, не жалуй масла», «Хто мастить, тому віз не скрипить») [5, с. 335]. Тобто ставлення до судової сфери було неоднозначним: з одного боку, наші пращури усвідомлювали необхідність справедливого суду, а з іншого, намагалися взагалі його уникати.

У пареміях виокремлюються деякі аспекти поняття «закон», зокрема наголошується на дії Божого закону, законів моралі, що впливають на закони громади. Оскільки українці – люди релігійні, то у ставленні до права вони більше сподівалися на справедливість Божу, а не на людську («Лучче до попа, як до суда» [5, с. 337]). Такі ідеї можуть пояснюватися ще й високим авторитетом священиків у суспільстві, адже саме до них люди йшли за порадою, допомогою.

Формування правової свідомості відбувалося в контексті релігійного виховання, оскільки релігія вимагала від віруючої лю-

дини постійної відповідальності не лише за вчинки, а й за думки, спонукала до гуманного і толерантного ставлення до інших людей. У зв'язку з цими ідеями в пареміях постають мотиви Божої кари й помсти за неправильну поведінку: «Бог не карає прутом», «Бог хоч не скорен, та влучен». Водночас присутні й ідеї Божого всепрощення у випадку щирого покаяння – «Бог покорить, Бог і простить» [5].

Отже, правове виховання українського народу здійснювалося в контексті морального, виховного, соціального, релігійного виховання. Воно відбувалося на основі традиційних принципів народного виховання: природовідповідності, культуровідповідності, гуманізму, врахування статевих, вікових, індивідуальних особливостей, творчого ставлення до дійсності, систематичності, утвердження оптимізму, залучення до праці, виховання в колективі.

Висновки. У проаналізованій збірці паремійного матеріалу Матвій Номис постає апологетом виховного ідеалу, що ґрунтувався на загальнолюдських і традиційних національних цінностях. Упорядник формулює власну концепцію правового виховання українського народу на основі принципів вітчизняної етнопедagogіки. Основними засобами виховання Матвій Номис вважав усну народну творчість, звичаї, традиції та обряди, працю, природу, побут, громадську думку, суспільний досвід.

Вивчення ідей правового виховання українського народу на основі паремійного матеріалу зі збірки Матвія Номиса дало змогу проаналізувати особливості формування правової свідомості і культури в різні історичні епохи; дало підстави для висновку, що основними джерелами стали звичаєве право українського народу і традиції вітчизняної судової системи з часів Київської Русі до середини XIX ст.

Список використаних джерел

1. Болбас В. С. Традиции и обычаи белорусского народа как фактор воспитания / В. С. Болбас // Педагогика. – 2010. – № 7. – С. 106–113.
2. Лановик М. Б. Українська усна народна творчість : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2002. – 591 с.
3. Міхєєва В. В. Правове виховання українців у системі звичаєвого права / В. В. Міхєєва // Вісник національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 4 (18). – С. 53–57.

4. Стаканков А. В. Українські корені правового виховання / А.В. Стаканков // Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; [упоряд. Г. Яковенко]. – Харків : ХНПУ, 2016. – Вип. 8. – С. 190–195.

5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники Опанаса Марковича і других / упоряд. Матвій Номис. – К. : Либідь, 1993. – 765 с.

6. Юськів Б. Н. Вербалізація правосвідомості українців в українському паремійному фонді / Б. Н. Юськів // Наукові записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. – Ч. 1. – С. 519–523. – (Серія : Філологія. Соціальні комунікації).

Шумейко З. Е.

ИДЕИ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ МАТВЕЯ НОМИСА: ИСТОЧНИКИ И ПРИНЦИПЫ

Автор статьи анализирует идеи правового воспитания в творческом наследии Матвея Номиса. С этой целью Шумейко З. Е. исследует паремийный фонд сборника «Украинские пословицы, поговорки и т. д.» Матвея Номиса, а на его основе определяет особенности правового воспитания украинского народа. Автор приходит к выводу, что источниками правовых взглядов Матвея Номиса были обычное право украинского народа и традиции отечественного судопроизводства от древнерусского периода до середины XIX века. Идеи правового воспитания украинского народа Матвей Номис сформулировал в контексте народной педагогики, на основе принципов этнопедагогики.

Ключевые слова: правовое воспитание, паремии, сборник, принципы, источники, Матвей Номис.

Shumeiko Z.

THE IDEAS OF LEGAL EDUCATION OF UKRAINIANS IN MATVIY NOMYS' PEDAGOGICAL HERITAGE: SOURCES AND PRINCIPLES

The author of this article analyzes the proverbs from the collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." by Matviy Nomys, characterizes the features of legal education based on samples of Ukrainian folklore. Shumeiko Z. concludes that the customary law and traditions of Ukrainian proceedings from the ancient period to the mid-nineteenth century were the sources of Matviy Nomys' legal opinions.

Matviy Nomys (1823 – 1901) is a famous Ukrainian writer, an ethnographer, a folklorist, a linguist, a teacher, and a public figure. Shumeiko Z. determines that the basic directions of Matviy Nomys' creativity are folklore and literature.

Matviy Nomys' collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." includes about 15,000 proverbs and 505 riddles. Proverb and sayings are divided into twenty

sections: beliefs; nature, seasons; historical past; the strength and will of man; social relationships, fate, misfortune; moral defects; human nature; stinginess and generosity; mind, foolishness; however, lies; "a lot" - "a little"; health, disease, and death; love, marriage; neighbors, godfathers; "my" - "alien"; economic activity; laziness; appearance; wishes, singing, dancing.

The analysis of each section of the collection makes it possible to formulate the appropriate conclusions about a particular phenomenon, to develop the concept of people's morality, describe the spiritual culture of the Ukrainian people.

Shumeyko Z. says that proverbs and sayings are generalized memory of Ukrainian people. The proverbs are the findings of the life experiences that allow you to formulate views on ethics, morality, and religion, historical and political events.

Matviy Nomys believed that the basic means of education is the native language, folklore, a national mythology and symbolism, folk art, traditions, customs, rituals, games, all genres of folklore, work, nature, life, public opinion, social experience, books, art.

The author concludes that Matviy Nomys in his collection "Ukrainian proverbs, sayings, etc." formulated his conception of legal education on the basis of ethnic pedagogy: compliance with nature, compliance with culture, nationality education, education in labor, unity of training and education, communication to the life of native people, humanity, activity and initiative of education, focus on universal moral values.

Key words: a legal education, the paremias, the collection, the principles, the sources, Matviy Nomys.

УДК 343.85

Яковець І. С.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального
та кримінально-виконавчого права,

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Василюк І. М.,

адвокат Волинської колегії адвокатів, м. Луцьк

ПРО ЗМІСТ ДЕЯКИХ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено аналіз змісту окремих принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, що визначені в законі та пов'язані з діяльністю персоналу органів та установ виконання покарань, а також вказані проблемні питання та сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення по суті.

Ключові слова: принципи права, кримінально-виконавча діяльність, персонал, засуджений, органи та установи виконання покарань, правові засади, сфера виконання покарань.